
Akadémiai székfoglaló

A TUDAT VARÁZSA*

DANIEL C. DENNETT

Tufts University, MA, USA

E-mail: dennett@tufts.edu

Valóban van alapja annak, hogy a tudatot varázslatos, a tudomány eszközeivel megválaszolhatatlan jelenségnek tekintsük? A székfoglaló előadás a varázslás és bűvészkedés vizsgálatával megpróbálja megmutatni: sokkal inkább mélyen gyökerező, de nem megalapozott intuíciónk támogatja az ilyen értelmezéseket. Az analógia megvilágító erejű lehet, erre jó példa Lee Siegel beszámolója varázslatról szóló könyvének fogadtatásáról: „»Könyvet írok a varázslásról« – mondom, mire azt kérdezik: »Valódi varázslatokról?« Valódi varázslaton az emberek csodákat, csodatételt és természetfeletti erőket értenek. »Nem« – válaszolom –, »bűvésztükkökről, nem valódi varázslásról.« A valódi varázslat – más szavakkal – arra a varázusra vonatkozik, ami nem valódi, míg az a varázs, amelyik valódi, amely kivitelezhető, az nem a valódi varázslat.” Az elmefilozófiában David Chalmers (szándékai ellenére) ugyanezt a konceptuális trükköt alkalmazta, amikor kijelentette a világnak: felfedezte a tudatosság „nehéz kérdését”. Lehetséges azonban, hogy a bűvészkedéshez hasonlóan, ami a nehéz kérdésként megjelenik a tudattal kapcsolatban egyszerűen egy zsákra való trükk, amelyek a tudat könnyű kérdését konstituálják Chalmers szóhasználatában. Mindezeknek világi magyarázatai vannak, nem szükségeltetik hozzájuk fizikai forradalom vagy emergens újdonság. A tudatosság „varázsa” – éppúgy, mint a színpadi varázslat – nem magyarázható, amíg varázslatos (ergo megmagyarázhatatlan) jelenségnek tekintjük. Ha azonban figyelembe vesszük mindazokat a nem varázslatos módokat, ahogyan az agy működik, vagyis a tudatot nem tekintjük megmagyarázhatatlannak (ergo varázslatosnak), elkezdhetjük megérteni, hogyan hozza létre az agy a tudatot.

Kulcsszavak: *tudat, agy, elme, emergencia*

Sokaknak tűnik úgy, a tudatosság misztérium, a lehető legcsodálatosabb bűvész-előadás, a különleges hatások végtelen, ám megmagyarázhatatlan sora. Úgy gondolom, tévednek, mert a tudatosság fizikai, biológiai jelenség – mint az anyagcse-re, a szaporodás vagy a gyógyulás –, olyan jelenség, amely elképesztően találékony

* Székfoglaló előadás a Magyar Tudományos Akadémián 2002. június 19-én.

módon működik, de nem csodaszerű vagy misztikus. A tudatosság magyarázatakor felmerülő egyik probléma, hogy számos olyan benyomás ér bennünket, amelyek azt sugallják, hogy a tudat csodálatosabb, mint amilyen a valóságban. Ilyen szempontból hasonló a *színpadi* bűvészkedéshez, varázsoláshoz, ahol a jelenségek egy csoportja felhasználja hiszékenységenket, sőt vágyunkat, hogy megréfkáljanak, megdöbbentsenek vagy átejtsenek bennünket. A színpadi bűvészkedés magyarázata sok szempontból hálátlan feladat: aki elmagyarázza, mily módon érhető el egy bizonyos hatás, gyakran ütközik ellenállásba, és ünneprontónak tartják. Gyakran az a benyomásom, hogy a tudat magyarázatára tett kísérleteim hasonló ellenállást váltanak ki. Nem sokkal *szebb-e*, ha tovább ücsöröghetünk ebben az egész varázslatos misztériumdagonyában? Sokan mondják: ha véletlenül sikerülne is a tudatosság magyarázatát megtalálnod, egyszerű fehérjerobotokká degradálnál mindnyájunkat, egyszerű *dolgokká*.

Ez az uralkodó közhangulat az, amelyben munkámat meg kell kezdenem, de időnként a feladat nehézsége olyan stratégiák felhasználására inspirál, amelyek ugyanazt a képvilágot alkalmazzák, amely ellen támadásom irányul. A tudat és a színpadi varázslás¹ közötti összehasonlítás különösképp találó, hiszen a hiszékeny és romantikus alkatúak közülünk azok, akiknek nagyban hasonló elvárásai vannak a színpadi varázslással vagy bűvészkedéssel és a tudattal kapcsolatban. Lee SIEGEL (1991, 425) alapvető furcsaságra hívja fel figyelmünket kitűnő könyvében: „Könyvet írok a varázslásról” – mondom, mire azt kérdezik: „Valódi varázslatokról?” *Valódi varázslaton* az emberek csodákat, csodatételt és természetfeletti erőket értenek. „Nem – válaszolom – bűvésztrükkökről, nem valódi varázslásról.” A *valódi varázslat*, más szavakkal, arra a varázssra vonatkozik, ami nem valódi, míg az a varázs, amelyik valódi, amely kivitelezhető, az *nem a valódi varázslat*.

Nem lehet *valódi*, ha a jelenség megmagyarázható egy sor egyszerű trükkel – olcsó trükkökkel, mondhatnánk. És pontosan ez az, amit sok ember a tudatossággal kapcsolatban is állít. Folytassuk tehát párhuzamunkat a színpadi varázslással, és vizsgáljuk meg, hogy a tudatosság bizonyos hatásai hogyan válhatnak megmagyarázhatóvá.

Több mint ezer éve megmagyarázhatatlan az indiai kötéltrükk. Nem arról az egyszerű mutatványról van szó, amikor egy kötelet az ég felé feldobva, a fürgé bűvész felmászik rajta – a teljes indiai kötéltrükk, a legendás kötéltrükk ennél jóval sokkalóbb varázssos epizód.

A bűvész vagy mágus feldob egy kötelet a levegőbe, ahol az megállva lóg lefelé, miközben a vége láthatatlan marad. Egy fiatal segéd felmászik a kötélre és eltűnik a levegőben, de halljuk, ahogy csúfolja a mágust, aki szájában hatalmas késsel maga is felmászik a kötélre és eltűnik. Hatalmas csatát hallunk, de nem látunk: véres végtagok, a megcsonkított test és egy levágott fej hullik le az égből a kötél alatti szőnyegre. A mágus ismét megjelenik, szomorúan lemászva a kötélre, és hangosan megbánja heveségét, amely ahhoz vezetett, hogy fiatal segédjét megölje.

¹ Az eredeti szöveg felhasználja az angol *magic* *magician*, *magical* szavak számos jelentését, amelyeket a fordításban, ahol lehetett, a varázs, varázssos, varázslat, varázsló szavakkal fordítottam. (A fordító.)

Összegyűjti a véres testrészeket és egy nagy, lefedett kosárba helyezi azokat, majd megkéri a nézőket, imádkozzanak közösen a halott kisfiú emlékére, mikor is a fiú kiugrik a kosárból, és minden jól végződik.

Előadták-e valaha is ezt a trükköt? Senki nem tudja. Ezrek, talán milliók hitték szentül évszázadokon keresztül, hogy ők maguk – vagy testvéreik, bácsikáik, rokonaik vagy barátaik – saját szemekkel látták a nagy mutatványt. 1875-ben Lord Northbrook egy egész vagyont, 10 000 font sterlinget ajánlott bárkinek, aki végre tudná hajtani a trükköt. A harmincas években a *Times of India* 10 000 rúpiát ajánlott fel, és sokan mások szintén komoly díjakat tűztek ki (SIEGEL 1991, 199–200). A pénzekért sohasem jelentkeztek, így a témához legjobban értők józan ítélete szerint az indiai kötéltrükk archetipikus urbánus legenda, nem több pusztán intencionális tárgynál, képzeletbeli, nem valódi trükk.

De várjunk: sokan komolyan hiszik, hogy a trükköt bemutatták. Egy részük komolyan hiszi, hogy *saját szemével látta* a mutatványt. Nem elég-e az, ha néhányan komolyan azt hiszik, hogy látnak egy trükköt? Mi más lenne egy varázsló mutatványának célja, mint valamely csodás jelenségbe vetett, komolyan vett, de hamis hit létrehozása? A varázsló nem *igazából* fűrészeli ketté a hölgyet, csak azt éri el, hogy mi magunk azt higgyük, elvégezte. Ha egy varázsló így vagy úgy el tudja hitetni velünk, hogy felmászott egy kötéltre, eltűnt, egy fiút feldarabolt, majd visszahozott az életbe; nos akkor végrehajtotta az indiai kötéltrükköt vagy nem? Mi másra van szükségünk?

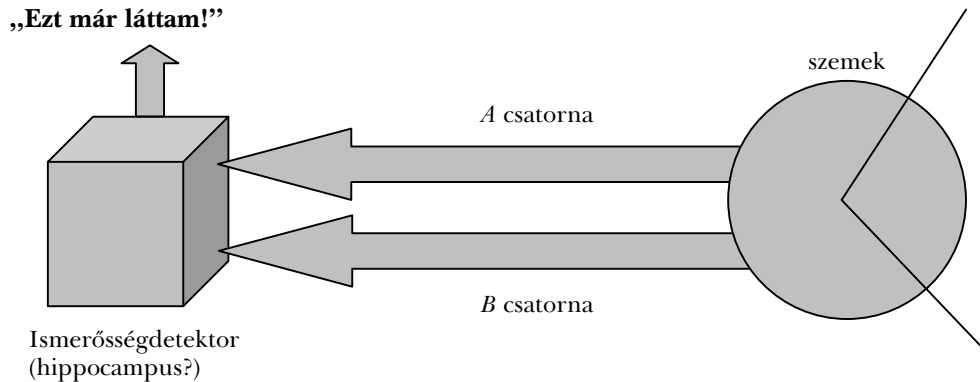
Úgy tűnik, számít, hogyan hívják életre valamilyen hitünket. Ha a varázsló sikeresen hipnotizálta egész nézőközönségét, és egyszerűen izgalmas részletességgel elmondta nekik, mit tesz, majd ujjával csettintve felébresztette, üdvívalgásra és lelkes felkiáltásokra készítette a tömeget, sokunk becsapva érezni magát. Nem mintha a varázslás és bűvészkedés nem lenne kicsit mindig csalás, azonban ez jóval a megengedhető mértéken túl van. Az ilyen már nem ér. Éppúgy nem, mint ha a varázsló lefizetne embereket, hogy jelentsék ki, ők látták a trükköt. Még akkor sem ér, ha a sok lelkesen csodálkozó beépített ember meg tud győzni a közönség sorából egy-két ártatlant, hogy őszintén fogadjanak el egy hamis hitet. (Hasonlítsuk ezt össze Solomon Asch híres kísérletével hiteink közösségi manipulációjával kapcsolatban.) *High-tech* oldalról közelítve, ha egy túl sok pénzzel rendelkező bűvész az *Industrial Light and Magic* ördöngösen ügyes számítógép-grafikusait bízna meg, hogy egy videokazettára a mutatvány elképesztően hihető számítógépes szimulációját készítsék el, egy olyan, látszólagosan hiteles videokazettát, amelyet a CNN, mint „egyenes adás” közvetíthetne, anélkül, hogy felismernénk, hamisítványról van szó, legtöbbünk, ha nem is mindnyájunk számára ez is úgy jelenne meg, mint a trükk el nem végzése. Nem hiszem, hogy a kitűzött díjat egy ilyen mutatvánnyal el lehetne nyerni, bár emberek millióit lehetne arról meggyőzni, hogy egy valódi jelenetet láttak a televízió élő adásában. Elég nehéz megfogalmazni, mi hiányzik mindkét scenárióból, hiszen elfogadható a füst, tükrök, csalóka fények, hamis vér és végtagok használata. Elfogadható-e tucatszámnyi segéd munkája? Igen, ha a színfalak mögött tevékenykednek, de mi van akkor, ha a közönség tagjaiként a legdöntőbb pillanatokban az első sorokból felugrálva zavarják a valódi nézőket? A hithöz vezető oksági láncban hol van az elfogadható intervenció utolsó lehetősége?

A „szuggesztió ereje” jelentős eszköz a varázsló számára, és a varázsló *szavai* gyakran fontosabb szerepet játszanak, mint bármi, amit *mutat* vagy *csinál*.

Ezek a megfigyelések hallgatólagos előfeltevéseink olyan rendezetlen csoportjához vezetnek, melyek azt határozzák meg, mit tekintünk megfelelő bűvészmutatványnak. Nem zavaró bevallanunk, hogy bizonyos szempontból homályos, hogy mi számít *megfelelőnek*, hiszen hallgatólagos értésünkre úgysem bízunk nagyon nehéz dolgokat. A bűvészek megpróbálhatják kihasználni és eltorzítani a varázslásról és bűvészetéről vallott nézeteinket, mindössze azt kockáztatják, hogy elvesztik közönségüket, ha rosszul ítélik meg, mit lehet varázslásként eladni. Végül is ez nem tudomány. Csak szórakoztatás.

De amikor az agytudomány kerül terítékre, feltehetően valami hasonló történik. Amikor a tudatosság jelenségéről gondolkozunk, azt kutatván, hogyan jöhet létre az agyban, egyáltalán nem szokatlan, hogy visszaesünk a „varázslat” nagyzóló szóhasználatába. A tudat megtréfálhat bennünket. A mód, ahogyan az agy a tudatot létrehozza, *elég* varázslatosnak hat. Akik a tudat varázslatosságához mindenfélképp ragaszkodnak, kedvükre elcsámcsognak azokon a jelenségeken, amelyek megmagyarázhatatlannak tűnnek, s amelyeket a tudat jelenségeiként ismerünk. Ha ezen hatások egyikét megmagyarázták, egyfajta csalódottság tapasztalható részükről: egy hatás magyarázata csökkenti annak jelentőségét.

Vegyük a *déjà vu* példáját. Sokak szerint ez a spektrum varázslatos végéhez közeli jelenség, és ilyenkor gyakran olyasmit érzékelünk, amit korábban egy másik életben, egy másik asztrális síkon vagy másik dimenzióban tapasztaltunk. Kérdéses, milyen megdöbbentő betekintést tudnak ezek az élmények adni az idő körköröségével, a lélek vándorlásával, a prekognícióval vagy az ESP²-vel kapcsolatban. Egész izgalmas témák! De ekkor ráébredünk, hogy a *déjà vu* jelensége sokkal egyszerűbb módon is magyarázható. Nem igazából *emlékezünk* ennek vagy annak valamilyen múltbeli időben történő megtapasztalására, csak hibásan *ezt gondoljuk*.

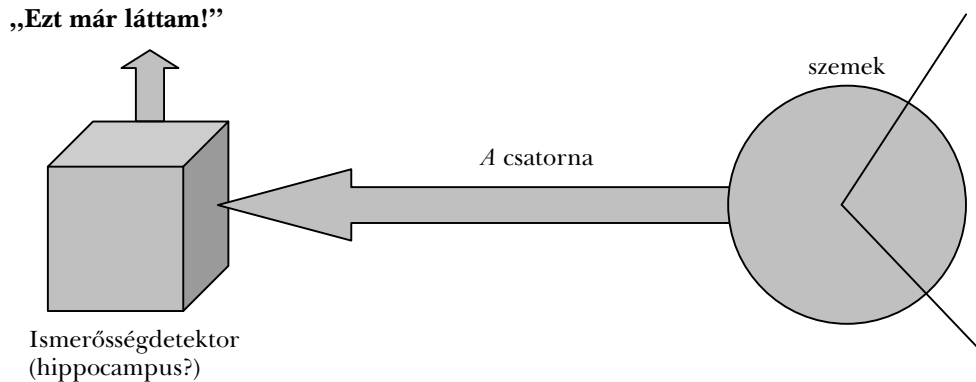
1. ábra. Janet elképzelése a látórendszer két csatornájáról

² Extra Sensory Perception – vagyis érzékszerveken túli észlelés.

Ahogy Janet több mint fél évszázada próbálta magyarázni, lehetséges, hogy „oka a perceptuális folyamat megakadása oly módon, hogy az felbomlik egy múltbéli és egy másik, jelenbéli tapasztalásra” (1942, *Les Dissolutions de la Memoire*; idézi TALLAND, 1968)

Íme egy egyszerű, Janet javaslata által inspirált ábra (1. ábra). Tegyük fel, hogy látórendszerünk redundáns és két rendszert, *A*-t és *B*-t tartalmaz, amelyek lehetnek funkciójukban és képességeikben hasonlóak vagy különbözők. És tegyük fel, hogy mindkét rendszer jeleket küld egy elosztón keresztül, egy hasonlóság- (vagy újdonság-) detektoron keresztül, amely minden bejövő jelet aszerint különít el, hogy azok újak vagy már tapasztaltak. (Van bizonyítékunk arra, hogy a hippocampus többek közt ilyen funkciót is ellát, így hát a spekuláció nem teljesen értelmetlen. Lásd Jeffrey GRAY 1995-ös cikkét és „Overworking the Hippocampus” című kommentáromat a *Behavioural and Brain Sciences* hasábjain.) Tegyük fel továbbá, hogy a jeltovábbítás a *B* csatornán egy kicsit késik, és így a hasonlóságdetektorhoz pár milliszekundummal az *A* csatorna jele után érkezik. Az *A* csatorna jelét a detektor újként regisztrálja, s ez a memórianym szinte azonnal párosítható lesz a *B* csatornából most érkező jellel, és arra készíti a hasonlóságdetektort, hogy kibocsássa a következő ítéletet: „En ezt már láttam!” Nem hetekkel vagy hónapokkal ezelőtt, esetleg egy másik életben, csupán pár milliszekundummal korábban. Hogy ez a hamis jelzés milyen következményeket vált ki, az a személy pszichológiájának részleteitől fog függeni. Leesett állú csodálkozástól és az időutazással kapcsolatos kijelentésektől apró önelégült mosolyig: „Ó, egy *déjà vu* pillanat! Már *ilyet is* láttam korábban.”

Egyszerű közvetítési késés redundáns rendszerben (2. ábra) elégséges magyarázatát tudja adni a *déjà vu* jelenségének, de ha a Janet ötletétől inspirált kétcsatornás modell magyarázattal tud szolgálni, éppúgy meg tudja ezt tenni az egyszerűbb egycsatornás modell is.

2. ábra. Közvetítési késés és a *déjà vu* magyarázata

Ebben az egyszerűbb modellben valamilyen zavar – neuronpusztulás, a neurotranszmitterek egyensúlyának felborulása, valamilyen fáradtság – hamisan válthat ki a hasonlóságdetektorban téves pozitív döntést. A folyamat többi része a másik modellben leírt jelenségekhez vezethet. A lényeges vonás, hogy ha „belülről”, az első személyű nézőpontból figyeljük meg a két modellt, azok megkülönböztethetetlennek tűnnek. Semmi, amit a *déjà vu*-vel kapcsolatban érezni vagy tapasztalni tudunk, nem tudja elkülöníteni a két modellt. Ha egyik (vagy valamilyen harmadik vagy negyedik modell) az igazság, ezt egy harmadik személy által végzett kutatás tudja csak megállapítani a fejünkben lévő neurális masinéria szerkezetének vizsgálatával. A színpalak mögé kell mennünk, hogy megmagyarázhassuk ezt a fajta színpadi bűvészkedést (3. ábra).

Szintén meglepő hatás a „kitöltés”, amelyet saját vizuális élményeinkben fedezhetünk fel. Amikor először pillantottam meg Bellotto festményét Dreza látképével a Raleigh-ben álló North Carolina Museum of Art távoli falán, Canaletto képének hittem, és izgatottam közelítettem, várva, hogy közelebről élvezhessem a kifinomult részleteket, amelyekkel Canaletto a velencei hajókat és gondolákat, azok kötélzetét, a cipőgombokat és kalaptollakat ábrázolta. A drezdai hídon a napfényben haladó embercsoport kosztümök és hintók csodás sorának tűnt, de közelebb érve azok a részletek, amelyeket esküdni mertem volna, hogy láttam, elpárologtak. Csak művészien elhelyezett apró festékpöttyök voltak láthatóak közelebről (4. ábra).

Ezek a pöttyök embereknek tűnnek, kezekkel, lábakkal, ruhával, és az agyam elfogadta ezt a tüneményt. Mit jelent mindez? Mit tett az agyam? Csapatnyi homonkulusz-agyművészt küldött ki, hogy arcokat, kezeket és lábakat, kalapokat és kabátokat rajzoljanak a retinotópiás térkép bizonyos részeiről? Ez egy empirikus kérdés, amelyet én, ezen esemény megtapasztalója, nem tudok megválaszolni a vitathatóan privilegizált szubjektív nézőpontomból. Szinte bizonyosan semmi hasonló nem történt az agyammal. Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy további *képi ábrázolás* nem történt az agy által. Amikor az agy *elfogad* egy ilyen tüneményt (szuggesztiót), akkor hitet vagy elvárást hoz létre, nem fest képet önmaga számára. Ez az elvárás foszlott semmivé, és váltotta ki megdöbbenésemet. Néhány spekulatív (önkéntelen, tudattalan) hipotézis megerősítését és kifejtését vártam a hamarosan részleteiben feltáruló képpel kapcsolatban, és hirtelen összeomlott az elvárásom.

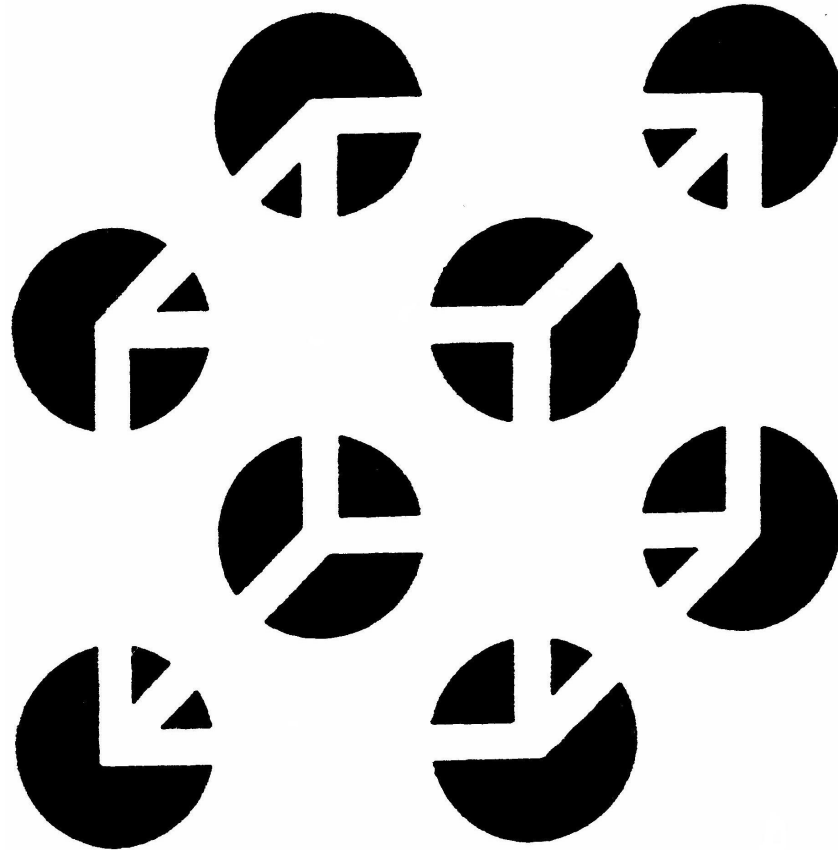
Ez nem *pusztán* hallucináció vagy poszthipnotikus szuggesztió; Bellotto valóban festett néhány pöttyöt számomra, számítva arra, hogy munkáját befejezem. A hatás így inkább az indiai kötéltrükk elvégzésének valamelyik diszkvalifikált módszeréhez hasonlít: a poszthipnotikus szuggesztióhoz vagy a csúszópénzt elfogadó nézőhöz, de teljesen nem hamisítvány, hiszen valamilyen vizuális prezentáció létezett. Mint a színpadi varázsláskor, hasonló eredményeket többféle módon érhetünk el. Vegyük például az agy által létrehozott „kitöltést” olyan, többszörösen kétértelmű ábrák értelmezésénél, mint Bradley, Petrie és Dumais ábrája (5. ábra).

3. ábra. Bellotto: Drezda látképe

4. ábra. Közelképek Bellotto festményéről

5. ábra. Kétértelmű ábra

Éppúgy, mint a színpadi varázsló, az agy egyszerűen csal! Sokan próbálnak erre a feltevésre magukból kikelve reagálni: „Az *én* agyam aztán nem!” Érthető a lojalitás, de nincs alátámasztva és nem megalapozott. Pontosan ez az, amit *nem* tudunk személyes („első személyű”) tapasztalás nyomán. Ahogy SIEGEL kijelenti (1991, 438):

„A mágia és bűvészet feltárja, milyen rosszul emlékszünk arra, amit látunk, és megmutatja azt a módot, ahogyan az emlékezet létrehozza és dajkálja az illúziót. Az emlékezet a bűvész segédje, bűntársa, szövetségese. Hallván egy nézőtől egyik trükköm leírását, megdöbbsz, mennyivel inkább csalta meg emlékezete, mint én.”

Gyümölcsöző úgy tekintenünk a kognitív idegtudományok feladatát, mint egy bűvészműtatvány mérnöki visszafejtését. Ilyen cél esetén az vár magyarázatra, mit *gondol* a néző a színpadon történekről. Az ide tartozó sokszínű hitet katalogizáló nézőpontot, legyenek bár a hitek igazak vagy hamisak, naivak avagy rosszhiszeműek, *heterofenomenológiai*nak nevezem (DENNETT, 1991, 98).

„Ebben a fejezetben a fenomenológia vizsgálatának és leírásának *semleges* módszerét dolgoztuk ki. Ennek része a (látszólagosan) beszélő *szubjektumok*-ból kinyerni és megtisztítani *szövegeket*, és felhasználni ezeket a szövegeket, hogy egy elméleti tudós fikcióját hozzák létre, a szubjektum *heterofenomenológikus világát*. Ez a képzelt világ be van népesítve képekkel, jelenetekkel, hangokkal, szagokkal, ötletekkel, előítéletekkel és érzelmekkel, amelyeket a szubjektum (látszólagosan) őszintén hisz, mint tudatáramában létezőket. A lehető leginkább kiterjesztve, ez semleges ábrázolása annak, *mit is jelent pontosan* valamilyen szubjektumnak lenni – a szubjektum saját terminusai és az általunk található legjobb magyarázat alapján. Az emberek kétségkívül hisznek abban, hogy vannak mentális képeik, fájdalmaik, érzéki élményeik stb., és hogy *ezen* tények – tények arról, hogy mit hisznek emberek, vagy mit mondanak, amikor hiteiket kinyilvánítják – olyan jelenségek, amelyeket a tudat bármilyen tudományos elméletének számba kell vennie.”

Nincs semmi forradalmi vagy új a heterofenomenológiával kapcsolatban, vagy száz éve gyakorolták az előfeltevésekkel és gátlásokkal kapcsolatban változó precizitással a kísérleti pszichológia, a pszichofizika és neurofiziológia, valamint napjaink kognitív idegtudományának különböző ágaiban. Én csak nevet adtam neki, tudatosítottam és nyilvánvalóvá tettem azon motiváló és identifikáló háttérfeltevéseket, amelyek lehetővé teszik létrejöttét.

Első ránézésre úgy tűnik, marad egy problémája a heterofenomenológiai módszernek: a szubjektum szavait konstitutívnek tekintve úgy tűnik, érintetlenül hagyja a bűvészmutatványt néző közönséget, a legproblematisabb elemet. Ahogy ezzel kapcsolatban hosszasan érveltem, le kell bontanunk a kartéziánus színházat, azt a képzeletbeli teátrumot, ahol a tudatosságot létrehozó összes résztvevő megjelenik. Szét kell osztani az agy kisebb ágensei között mindazt a munkát, amelyet a kartéziánus színházban a képzelt homonkulusz végez. Ezen lépés megtételekor azonban a szubjektum mindannyiszor eltűnik, és helyére egy feladatát öntudatlanul végző, tudat nélküli masina alkatrészei kerülnek. Lehet-e ez a helyes irány a tudat elmélete felé vezető úton?

Ezen a ponton a vélemények szembeötlően megosztottak. Az egyik oldalon sokan felismerik velem együtt, hogy *ha a szubjektum benne marad az elméletben, még el sem kezdtük a munkát*. Egy jó tudatelmélet célja, hogy a tudatos agy mint elhagyott gyár jelenjék meg, tele zúgó gépekkel, felügyelő, csodáló vagy megfigyelő személy nélkül. Sokan gyűlölik ezt az ötletet. Jerry FODOR (1998, 207) így ír például:

„Tömören szólva, ha a számítógépek egy csoportja él az agyamban, jó lenne, ha valaki ezekre felügyelne, és, istenemre mondom, jó lenne, ha ez én lennék.”

Mint korábban is oly sokszor, Fodor hozzájárulása itt is azon ötlet kimondása és elfogadása miatt értékes, amely valójában minden baj forrása. Nincs egyedül a személy elvesztése miatti félelmében, melyet előre vetít a kartéziánus színház szétzedése, de egyedül ő képes ezt az okatlan félelmet tisztán és humorosan kifejezni. Robert Wright más hangsúllyal nyilatkozik ugyane félelemről:

„Természetesen a probléma itt azzal a kijelentéssel kapcsolatos, hogy a tudat azonos fizikai agyállapotokkal. Dennett és társai minél inkább próbálják megmagyarázni, mit értenek ez alatt, annál inkább meggyőződnek arról, hogy valójában azt gondolják, a tudat nem létezik.” (WRIGHT, 2000, 21. fejezet, 14. láb.)

Emlékezzünk SIEGEL (1991, 425) szarkasztikus megjegyzésére:

„Könyvet írok a varázslásról” – mondom, mire azt kérdezik: „Valódi varázslatokról?” *Valódi varázslat* alatt az emberek csodákat, csodatételt és természetfeletti erőket értenek. „Nem – válaszolom – bűvésztrükkökről, nem valódi varázslásról.” A *valódi varázslat*, más szavakkal, arra a varázssra vonatkozik, ami nem valódi, míg az a varázs, amelyik valódi, amely kivitelezhető, az *nem a valódi varázslat*.

A valódi tudat, Wright nem tudja másként gondolni, valami más – és csodálatosabb –, mint fizikai agyállapotok. A „színpadi” tudat – az a fajta tudat, melyet az agy masinériája révén létre tudunk hozni – nem valódi tudat. Ahhoz ragaszkodni, hogy a tudatosságnak *mindenfélképpen* kifejezhetetlen, redukálhatatlan, transzcendens valamiként kell megjelennie, gyakran lázas felkiáltásokban jelenik meg, mint VOORHEESnél (2000, 55–56):

„Daniel Dennett az ördög... Nincs belső tanú, nincs központi felismerője a jelentésnek, és nincs más én [self], mint a »narratív gravitáció« absztrakt központja, amely maga sem más, mint kényelmes fikció... Dennett számára nem ruhátlan a császár. Sokkal inkább nincs is császár a ruha alatt.”

De hát éppen ez a csodálatos! Egy megfelelő tudatelméletben a császár nemcsak trónjáról letaszítottá, hanem pellengérré kitetté is válik, és leleplezhető a kisebb funkcionáriusok ötletes konspirációja, akik munkája közösen felel a „csodás” császári képességekért. A császárral együtt száműzésre ítéltetnek a császári tulajdonságok is, melyek legmisztikusabb elemei a „császár által élvezett qualiák” és a „tudatos akarat császári ediktumai”.

Mindazok számára, akik szerint a haladás ezen útja elfogadhatatlan, a kényelmes alternatíva a következő: *Ha NEM hagyod a szubjektumot az elméletben, a lényeket kerülöd meg*. Ez az, amit David CHALMERS (1996) „nehéz kérdés”-nek nevez. Amellett érvel, hogy bármely elmélet, mely pusztán a funkcionális kapcsoltságokat magyarázza, pusztán a színpad mögötti masinériát, a drótokat és emelőket, a füstöt és trükköket írja le, csupán a tudat „könnyű” kérdéseit oldotta meg, de nem válaszolta meg a „nehéz kérdést”. Lehetetlen a két alternatív álláspontot egymáshoz közelebb taszigálni, nem létezik kompromisszum. Vagy egyik, vagy másik egyszerűen hibás. Megpróbáltam megmutatni, hogy bármennyire vonzó is a tudatos szubjektum öntudatlan részekre való felbontása elleni intuíciónk, ezt az intuíciót fel kell adnunk. Vonzó képzet, hogy a „nehéz kérdés” egyszerűen hiba. Ezt nem tudom bizonyítani. Jobban mondva, ha tudom is bizonyítani, érveim süket fülekre találnak, hiszen Chalmers például már el is fogadta, hogy meggyőződése elleni érvek e témában nem képesek racionális támasz nélküli intuícióját megváltoztatni.

Így nem fogom azt a taktikai hibát elkövetni, hogy racionális érvekkel próbáljak egy olyan meggyőződést megváltoztatni, mely ráción túli. Jól látható, hogy ez csupán időpocsékolás lenne. E helyett egy, remélem zavaró párhuzamot fogok felmutatni a kártyatrükkök világából: az előrehangolt paklit.

„Mr. Ralph Hull, a híres Crooksville-i kártyabűvész Ohióból éveken keresztül ámulatba ejtette nemcsak a publikumot, hanem az amatőr bűvészeket, kártyarajongókat és hivatásos bűvészeket is kártyatrükkjével, melyet »az előrehangolt pakli« néven emlegetett” – írja John Northern HILLIARD *Card Magic* című könyvében.

Ralph Hull trükkje a következőképp foglalható össze:

Fíúk, egy új trükköt mutatok Nektek. Úgy hívják, az előrehangolt pakli. Ez a pakli mágikusan előre van hangolva [Hull a paklit a füléhez tartja, és megpörgeti a kártyákat, fülelve a hangokra]. A finoman beállított vibrációkból hallom és érzem bármelyik kártya helyzetét. Vegyél egy kártyát, bármilyen kártyát. [A kártyák kiterítve vagy máshogy a nézők elé kerülnek. Egyikük kiválaszt egyet, megjegyzi és visszatesszi a pakliba valamilyen módon.] Most hallgatom az előrehangolt paklit. Mit is mond? Hallom az aprócska jelzéseket, vibrációkat ... [a kártyákat Hull füléhez tartva pörgeti, miközben manipulációkat és rítusokat végez, végül meglobogtatja a néző kártyáját].

Hull újra és újra bemutatta a trükköt az általa kiválasztott bűvészeknek, arra kérve őket, hogy próbálják azt kitalálni. Egyesek pénzt ajánlottak a trükk megvételére, de nem akarta eladni. Élete végén barátjának, HILLIARDnak beszámolt a trükkéről, aki ezt magánkiadású könyvében közzétette. Hull a következőket mondta a trükkkel kapcsolatban:

„Éveken keresztül előadtam a trükköt, és bemutattam több száz amatőr és hivatásos bűvészeknek. Legjobb tudomásom szerint egyikük sem jött rá a titokra... *a fíúk valami sokkal nehezebbet kerestek.*” [Kiemelés tőlem, DCD.]

Mint a legtöbb nagyszerű varázslásnál, a trükknek már a mutatvány kezdete előtt vége. A mutatvány már nevében benne van, az előrehangolt pakliban, még pontosabban az „az” szócskában. Amint Hull bejelentette új trükkjét és megnevezte azt közönségének, már túl is volt a trükkön. A hallgatóságot felültetve azzal múlatta az időt, hogy nyilvánvalóan gyanús és figyelemelterelő módon rezgésekről és hangokról beszélt. Eközben Hull egy egyszerű és ismert kártyabemutató trükköt hajtott végre, nevezzük ezt *A*-nak (ezen a ponton a titok fátylát borítom a bűvészedés további mechanikus részletére, melyek, ahogy a későbbiekben látni fogjuk, lényegtelenek). Közönsége, képzett bűvészek, látják, hogy esetleg az *A* típusú trükköt hajta végre, mely hipotézist megvizsgálhatnak, ha makacsul és nem kooperáló nézőkként meggátolják az *A* típusú trükk bemutatását. Amikor ezt az elutasító álláspontot felveszik a hipotézis vizsgálata céljából, Hull megismétli a trükköt, de ezúttal egy *B* típusú kártyamutatvánnyal. A nézők összeülnek, összehasonlítják jegyzeteiket: lehet, hogy *B* típusú trükköt mutat be? *Ezt* a hipotézist tesztelik a

megfelelő hozzáállással, amely meggátolja a *B* trükk használatát, de még így is végre tudja hajtani a trükköt *C* metódus alapján. Mikor a *C* trükk hipotézist tesztelik, a *D* módszerre vált, esetleg az *A* vagy *B* módszerre, hiszen a közönség már visszaütötte a hipotézist, hogy *A* vagy *B* módszert használ. Így Hull mindig egy lépéssel közönsége előtt járva kihasználta több tucat ismétlésen keresztül azt a felismerését, hogy mindig tud *ilyen vagy olyan* trükköt bemutatni a mindannyiuk által ismert trükkök közül, és ezzel leplezte azt a tényt, hogy egy csomó különböző trükköt mutat be a határozott névelő fortélyos használatával, az előrehangolt paklival:

„... egyik vagy másik ötlet minden előadáskor megcáfolódik a megfigyelő fejében, és előbb vagy utóbb mindenféleképpen feladja azon próbálkozását, hogy megoldja a misztériumot” – magyarázta Hull HILLIARDnak.

Azt gondolom, David Chalmers (szándékai ellenére) ugyanezt a konceptuális trükköt alkalmazta, amikor kijelentette a világnak: felfedezte „a nehéz kérdést”. *Valóban* létezik nehéz kérdés? Vagy pedig az, ami a nehéz kérdésként megjelenik egyszerűen egy zsákra való trükk, amelyek a tudat könnyű kérdését konstituálják Chalmers szóhasználatában. Mindezeknek világi magyarázatai vannak, nem szükségeltetik hozzájuk fizikai forradalom vagy emergens újdonság. Komoly nehézségek árán, de megválaszolhatók a kognitív tudomány eszköztárával. Nem tudom bizonyítani, hogy nincs nehéz kérdés, és Chalmers sem tudja, hogy van. Hivatkozhat intuíciónkra, de ez nem olyan szilárd alap, amelyre a tudat tudományát alapozhatnánk. Láthattuk a múltban – és ennek itt pár egyszerű példáját bemutatam –, hogy hajlamosak vagyunk a tudat „ismert jelenségeinek” tárházát gyarapítani, és így esetlegesen aritmetikai hibába esni, amikor a könnyű kérdések összeadása után maradékra lelünk, melyet nem tudunk megmagyarázni. Ezt a maradékot lehet, hogy már felsoroltuk anélkül, hogy felismertük volna azon egyszerű jelenségek között, amelyekre már van magyarázatunk – vagy legalábbis amelyeknek a magyarázata már nem tűnik misztériumnak.

A tudatosság „varázsa”, éppúgy, mint a színpadi varázslat, nem magyarázható, amíg „névértéken” tekintjük. Amint figyelembe vesszük mindazokat a nem varázslatos módokat, ahogyan az agy jóindulatú „felhasználóillúziókat” hoz létre, elkezdhetjük megérteni, hogyan hozza létre az agy a tudatot.

(Fordította Zemplén Gábor)

IRODALOM

- CHALMERS, D. (1996) *The conscious mind: in search of a fundamental theory*. Oxford University Press, New York
- DENNETT, D. (1991) *Consciousness Explained*. Little, Brown and Company, Boston–New York
- DENNETT, D. (1995) Overworking the Hippocampus. *Behavioral and Brain Sciences*, 18, 4, 677–678.

- FODOR, J. (1998) Review of Steven Pinker's *How the Mind Works*, and Henry Plotkin's *Evo/ution in Mind*. *London Review of Books*, Jan 22, 1998, reprinted in Fodor, *In Critical Condition*, 1998, Bradford Book/MIT Press, Cambridge
- GRAY, J. (1995) The contents of consciousness: a neuropsychological conjecture. *Behavioral and Brain Sciences*, 18, 4, 659–722.
- HILLIARD, J. *Card Magic*. (privately printed)
- SIEGEL, L. (1991) *Net of Magic: Wonders and Deceptions in India*. University of Chicago Press, Chicago
- TALLAND, G. A. (1968) *Disorders of memory and learning*. Penguin, Harmondsworth
- VOORHEES, B. (2000) Dennett and the deep blue sea. *Journal Consc. Studies*, 7, 53–69.
- WRIGHT, R. (2000) *Nonzero: the Logic of Human Destiny*. Pantheon, New York

THE MAGIC OF CONSCIOUSNESS

DENNETT, DANIEL C.

Is the view supported that consciousness is a mysterious phenomenon and cannot succumb, even with much effort, to the standard methods of cognitive science? The lecture, using the analogy of the magician's praxis, attempts to highlight a strong but little supported intuition that is one of the strongest supporters of this view. The analogy can be highly illuminating, as the following account by Lee Siegel on the reception of her work on magic can illustrate it: "I'm writing a book on magic", I explain, and I'm asked, "Real magic?" By real magic people mean miracles, thaumaturgical acts, and supernatural powers. "No", I answer: "Conjuring tricks, not real magic." Real magic, in other words, refers to the magic that is not real, while the magic that is real, that can actually be done, is not real magic. I suggest that many, e.g. David Chalmers has (unintentionally) perpetrated the same feat of conceptual sleight-of-hand in declaring to the world that he has discovered "The Hard Problem" of consciousness. It is, however, possible, that what appears to be the Hard Problem is simply the large bag of tricks that constitute what Chalmers calls the Easy Problems of Consciousness. These all have mundane explanations, requiring no revolutions in physics, no emergent novelties. I cannot prove that there is no Hard Problem, and Chalmers cannot prove that there is. He can appeal to your intuitions, but this is not a sound basis on which to found a science of consciousness. The "magic" (i.e. the supposed unexplainability) of consciousness, like stage magic, defies explanation only so long as we take it at face value. Once we appreciate all the non-mysterious (i.e. explainable) ways in which the brain can create benign "user-illusions", we can begin to imagine how the brain creates consciousness.

Key words: *consciousness, brain, mind, emergence*